

VALUES OF SILENCE IN TEACHER-CHILD COMMUNICATION

Angelica Hobjilă

Assoc. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Paraverbal communication is an essential component of the teacher-child relationship in the classroom. Among the paraverbal elements (tone, intensity, rhythm, articulation control, silences, timbre, intonation, laughing, crying, sighing, yawning, coughing, hiccupping, sneezing, etc.), in this paper, we will consider the silence, the role and its functions in teacher-child communication, making it more specific for the kindergarten and primary school activities.

Related literature identifies multiple types of silence that can be used, contextually, by the speaker in a communicative act: silence, vocalic silences, self-interruptions; logical versus psychological silences; emotionally motivated silences versus strategic silences versus rhetorical / dramatic silences, etc. These are associated with the role and values / functions of silence in different communication contexts, both from the perspective of the speaker's intent and that of his belonging to a particular culture.

Particularly, in this paper, elements from the preschool and primary school activities will be exemplified: silences used by the speaker to draw the interlocutor / interlocutor's attention, to prepare the next part of the speech, to convey to another person the role of speaker, as a manifestation of a barrier in communication, of some blocking communication behaviours, etc. It is therefore noticed the use of silence in communicative acts in the classroom, in the kindergarten and in primary school, both as a manifestation of communication dysfunctions and with a significant role in the optimization of didactic communication.

Keywords: communication, paraverbal elements, silences, primary school age, preschool age

Introducere

Dincolo de componenta relațională, interactivă, de împărtășire de idei, sentimente, de manifestare a unei anumite ipostaze într-un act comunicativ, în general, și educațional, în special, situația de comunicare – cu multiplele sale valențe și variabile – ilustrează o serie de exemple și de contraexemple în planul stilurilor comunicative, al coordonatelor verbale, paraverbale și nonverbale actualizate într-un anumit context.

Particularizând pentru sfera paraverbalului (ton, intensitate a vocii, ritm, controlul articulării, pauză, timbru, intonație, râs, plâns, strigăt, suspin, căscat, tuse, sughiț, strănut etc.), în lucrarea de față accentul va fi pus pe ceea ce se poate constitui în exemplu, respectiv contraexemplu în utilizarea pauzei (cu diversele sale accepțiuni/ realizări) în comunicarea profesor – copil, în sala de grupă/ clasă, la nivelul învățământului preșcolar și primar.

Delimitărilor teoretice și ilustrărilor din literatura de specialitate le vor fi, așadar, asociate exemple concrete (excerptate din activități/ lecții derulate în grădiniță/ ciclul primar) de folosire a diferitelor tipuri de pauză, cu valori/ funcții motivate contextual – înscrise atât pe linia optimizării actului comunicativ (pauze utilizate de către locutor pentru a atrage/ capta atenția interlocutorului/ interlocutorilor, pentru a-și pregăti următoarea componentă a discursului, pentru a sublinia un element considerat important, pentru a ceda cuvântul etc.), cât și în sfera manifestării blocajelor/ disfuncțiilor în comunicare (explicabile prin managementul defectuos al emoțiilor, prin insuficienta pregătire a discursului, prin adaptarea redusă la variabilele contextului comunicativ etc.).

1. Pauza în comunicare – ipostaze și funcții analizate în literatura de specialitate

Subsumată clasei generoase a elementelor paraverbale actualizate în varii situații de comunicare (alături de „înălțime, ritm [...], controlul faringian, controlul labial, controlul articulării etc. și [...] clicuri, pocnituri, sunete de ezitare/ șovăire, sunete nazale” – nota 1, Poyatos, 1983, p. 138; vezi și Poyatos, 2002), pauza/ tăcerea se constituie într-o componentă a actului comunicativ „prin care, în mod conștient sau inconștient, susținem, accentuăm sau contrazicem mesajele lingvistice, chineze și proxemice” (nota 1, Poyatos, 1983, p. 138). Pauzele – concretizate în „tăceri, inspirări, expirări, răsete” etc. – se subordonează, de asemenea, intonației, alături de ceilalți trei parametri ai acesteia – înălțime, intensitate și ritm (Bourhis, 2012, p. 89).

Literatura de specialitate asociază utilizarea pauzelor în comunicare, contextual, anumitor variabile ale situației de comunicare, în general, și ale persoanelor implicate într-un act comunicativ, în particular. Astfel, pauzele sunt puse în corelație cu:

(a) caracteristici de ordin personal ale locutorului: „persoanele extravertite vorbesc [...] cu mai puține pauze” (Argyle, apud Hennel-Brzozowska, 2008, p. 27); pauzele pot fi asociate și diferențelor de gen și, implicit, „exercițiului puterii” (Gal, 1989, p. 1);

(b) caracteristici de ordin cultural ale comunității din care fac parte locutorul și interlocutorul: „după Bonaiuto, în culturile occidentale, mai individualiste, persoanele comunică prin succesiuni rapide de acte de vorbire, reducând la minimum intervalele de tăcere, acestea fiind considerate ca o amenințare pentru continuarea conversației. În culturile orientale, dimpotrivă, mai colectiviste, vorbitorii pot folosi pauze foarte lungi ca semn al reflecției și al înțelepciunii; tăcerea devine un indicator al armoniei și al încrederii între parteneri – după Anolli (2002): «Les silences en Occident – hurlent, les silences en Orient – chantent»” (Hennel-Brzozowska, 2008, p. 29);

(c) manifestări ale unor stări: pauzele asociate stânjenelii (Birkenbihl, 1999, p. 189), tristeții locutorului (Hennel Brzozowska, 2008, p. 28), plictiselii, frustrării, dezinteresului (Baurain, 2011, p. 89), funcției emotive, în general (Ephratt, 2008, p. 1916), unor „cauze fiziologice – tuse, sughit, strănut” (Dascălu Jinga, 2006, p. 59); „manifestările vocale fără conținut verbal, cum ar fi râsul, geamătul, oftatul, tusea seacă și dresul vocii” (Prutianu, 2004, p. 8), respectiv o serie de „manifestări expresive precum: suspinele, bombănelile, mormăitul, [...] plânsul, [...] scâncetul, [...] plescăitul, murmurul [...] etc.” (Nuță, 2004, p. 21);

(d) mărci ale relației locutor – interlocutor: pauzele ilustrând aprobarea, respectul manifestate de locutor față de interlocutor, respectiv trecerea de la un tip de relație la altul – de exemplu, de la o relație asimetrică la una simetrică (Hennel-Brzozowska, 2008, p. 28), de la o relație de tip ierarhic, pe verticală, la o relație de parteneriat, pe orizontală;

(e) coordonate ale intenției comunicative și ale strategiei discursive a locutorului – pauze folosite pentru a atrage atenția interlocutorului (Grant, Grant Hennings, 1977, p. 84; Hennel Brzozowska, 2008, p. 28), pentru a se „autocorecta” (Dascălu Jinga, 2006, pp. 35-38), pentru a-și lua un răgaz de gândire/ reformulare a mesajului, pentru a da posibilitatea interlocutorului de a da feedback, de a-și exprima propriul punct de vedere, pentru a sublinia anumite componente ale discursului (Birkenbihl, 1999, pp. 189-190; Nuță, 2004, p. 26), pentru a face o digresiune (Dascălu Jinga, 2006, pp. 38-58), pentru a ceda/ preda cuvântul/ rolul de locutor (în cadrul așa-numitului „turn-taking” – Ephratt, 2008, p. 1920) etc. – direcții subsumate, de altfel, rolului și funcțiilor pauzelor într-un act comunicativ.

Lucrările de specialitate prezintă, de asemenea, multiple tipuri de pauză care pot fi utilizate, contextual, de către locutor: pauze propriu-zise, pauze „vocale” (vezi sinteza din Hobjilă, 2012, pp. 126-127), autoîntreruperi (Dascălu Jinga, 2006); pauze logice versus pauze psihologice (Stanislavski, 1951, p. 473; Loghin et al., 1970, pp. 244-249); pauze motivate emoțional versus pauze strategice (Birkenbihl, 1999, pp. 189-190) versus pauze retorice, pauze de invitare a interlocutorului, pauze de control vizând impactul mesajului asupra

interlocutorului/ interlocutorilor (Nuță, 2004, p. 26), pauze dramatice (aici, subsumate strategiei profesorului – Grant, Grant Hennings, 1977, pp. 84-85) etc.

În planul comunicării didactice, unde pauzele au accepțiunea de momente în care „fie profesorul, fie elevul nu vorbesc” (Vassilopoulos, Konstantinidis, 2012, p. 91), sunt oferite exemple atât pentru pauzele semnificative, „generative” (așa numitele „speaking silences”), cât și pentru cele lipsite de semnificație, „non generative”, asociate liniștii propriu-zise (așa-numitele „silent silences”) – Baurain, 2012, p. 89. Tăcerea este pusă în corelație, pe de o parte, în sens negativ, cu reticența, plictiseala, respingerea mesajului/ locutorului și, pe de altă parte, în sens pozitiv, cu atenția acordată interlocutorului, cu invitația adresată acestuia de a se exprima, de a interveni în actul comunicativ, respectiv ca formă de manifestare a ascultării active (Baurain, 2012, p. 90), ca facilitator al învățării (Jaworski, Sachdev, 1998, p. 287), ca model de stil comunicativ oferit de către profesor (Stamatis, 2017, p. 162). Pauzele pot fi folosite „productiv” în activitățile de predare învățare (Ollin, 2008), ilustrând atitudinea profesorului față de demersul educațional (Saylag, 2014, p. 527), respectiv concretizări ale „întoarcerii către sine” atât în cazul profesorului, cât și în cazul elevului (Saylag, 2014, p. 531), modalități de evitare a unei situații conflictuale – prin folosirea tăcerii în locul „oricărui cuvânt cu sens negativ” sau de descurajare a copilului care nu a dat răspunsul așteptat la o întrebare (Casangiu, 2010, p. 83).

În sfera managementului clasei, se subliniază rolul „ambiguu” al utilizării pauzelor (Zembylas, Michaelides, 2004, p. 193), tăcerea fiind asociată atât cu ideea de disciplină/ disciplinare (Schultz, apud Baurain, 2012, p. 94), cât și cu cea de comunicare eficientă, strategică (Jaworski, Sachdev, 1998, p. 287), în condițiile în care „pauzele pot comunica și pot da celorlalți libertatea de a comunica” (Baurain, 2012, p. 91). În ceea ce îi privește pe profesori, se atrage atenția asupra existenței, în anumite cazuri, a unei percepții greșite privind pauzele în comunicare: „A vorbi înseamnă a învăța. Cuvintele comunică idei. Vocea înseamnă putere. Pauzele sunt simțite ca absență – absență a învățării, a ideilor, a puterii – ele trebuie umplute cu prezențe (vocale)” (Baurain, 2012, p. 98). De aici, necesitatea exersării utilizării – cu multiple funcții – a pauzelor în comunicarea profesor – copil, în sala de clasă/ grupă, nu doar ca adjuvant al demersului propriu-zis, ci și ca o componentă a procesului de formare inițială și continuă a profesorilor (indiferent de nivelul de școlaritate la care aceștia își desfășoară activitatea) – vezi și Vassilopoulos, Konstantinidis, 2012.

2. Ilustrări ale folosirii pauzelor în comunicarea profesor – copil

Diversele tipuri de pauză și, mai ales, valorile/ funcțiile acestora, raportate la variabilele situației de comunicare sunt reperabile, contextual, la nivelul învățământului preșcolar și primar, ca formă de manifestare, pe de o parte, a relației profesor – copil și, pe de altă parte, a strategiei comunicative, discursive și educaționale pe care folosirea pauzelor de către profesor o implică în comunicarea cu preșcolarii/ școlarii mici.

Pentru a avea o perspectivă mai nuanțată, ancorată în realitatea din sălile de grupă/ clasă din România, asupra valorilor pe care le ia pauza, ca element paraverbal, în comunicarea profesor – copil, această componentă a lucrării de față propune:

(a) analiza răspunsurilor pe care 10 studenți de anul al II-lea (S2/1, S2/2, ..., S2/10) și 10 studenți de anul al III-lea (S3/1, S3/2, ..., S3/10) ai specializării Pedagogia Învățământului Primar și Preșcolar (a Facultății de Psihologie și Științe ale Educației, din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România), 10 studenți ai programelor de master „Educație timpurie” și „Didactici aplicate pentru învățământul primar” (M/1, M/2, ..., M/10) și 10 mentori/ tutori de practică pedagogică – profesori pentru învățământul primar și preșcolar (T/1, T/2, ..., T/10) – le-au oferit la întrebări vizând folosirea pauzelor în comunicarea cu preșcolarii/ școlarii mici;

(b) identificarea, în 8 activități/ lecții derulate în grădiniță/ ciclul primar, disponibile online (câte una pentru fiecare grupă/ clasă: grupa mică – G mică; grupa mijlocie – G mijl.; grupa mare – GM; clasa pregătitoare – CP; clasa I – C1; clasa a II-a – C2; clasa a III-a – C3; clasa a IV-a – C4), a principalelor valențe ale utilizării pauzei în cadrul demersului instructiv educativ (precizăm că avem în vedere, aici, doar pauzele folosite de către profesor în comunicarea cu preșcolarii/ școlarii mici, nu și pauzele folosite de către copii în varii contexte comunicative subsumate actului didactic).

Astfel, actualii și viitorii profesori pentru învățământul primar și preșcolar chestionați pe problematica utilizării pauzelor în activitățile derulate în grădiniță/ ciclul primar, în cadrul practicii pedagogice, au semnalat următoarele contexte semnificative:

(a) pauze folosite ca modalitate de a potența unele dintre componentele mesajului/ discursului didactic: „după relatarea unor evenimente în cadrul povestirii educatoarei, pentru a asigura delimitarea paragrafelor/ ideilor principale” (S2/1, M/2), „în timpul expunerii regulilor unui joc pentru a mă asigura dacă copiii au înțeles” (S2/1), în explicarea unui termen (S3/1), a unor reguli sau sarcini (M/3), pentru a marca un cuvânt (M/5), pentru „a atrage atenția asupra unei probleme” (T/2), pentru sublinierea unei idei (T/5, S3/9, M/2);

(b) pauze utilizate cu scopul de a pune în valoare interlocutorul/ interlocutorii, de a stimula manifestarea/ exprimarea acestuia/ acestora: „după adresarea întrebărilor, pentru a le permite copiilor să-și pregătească și să-și exprime răspunsurile” (S2/1, S3/3, M/1), „pentru a oferi timp la replică” (M/4), pentru ca vorbitorul să-și ia răgazul de a formula răspunsul la o întrebare care i-a fost adresată (S3/1), pentru a lăsa timp de reflecție (T/1, T/6), pentru a primi feedback (S2/1, M/8), pentru a crea copiilor „ocazia de a se implica în comunicare” (T/6);

(c) pauze subsumate disciplinei comunicării/ actului educativ: pentru a capta atenția copiilor (S3/1, S3/3, S3/4, M/1, M/3) – de exemplu, prin crearea unui moment de suspans (T/2 ; „în astfel de situații copiii devin curioși și foarte nerăbdători să afle ce va urma” – S3/7); „pentru a regla liniștea și concentrarea” (M/4) – „într-o lectură a educatoarei, atunci când copiii nu mai sunt atenți, le putem atrage atenția prin utilizarea unei pauze în vorbire, încetăm să mai citim până nu sunt atenți iar la noi” – S2/10; similar, S2/8; pentru a marca trecerea la un alt moment al activității (S3/9, M/4, T/8, T/10);

(d) pauze cu valoare expresivă, subordonate lecturii/ recitării/ povestirii model (T/2, T/6, T/9, M/5, M/10, S3/7, S2/9) și, în general, coordonatelor didacticei Limbii și comunicării la acest nivel de școlaritate: „în lecturarea poveștilor, a poeziilor” (S2/7, S3/2, M/2, T/2, T/10), „pentru a lăsa loc interpretărilor” (S3/3), „la vizionarea unor filme” (M/2), pauze relevante pentru înțelegerea mesajului (S2/3, M/9, S3/4, T/9), pentru a oferi modelul unui discurs articulat, cu „pauze bine marcate” (T/3);

(e) pauze centrate pe identificarea impactului mesajului asupra copiilor: „făcând anumite pauze îmi pot da seama ce efect a avut comunicarea mea asupra copiilor” (M/8).

Exemplelor de mai sus, asociate sferei pozitive a utilizării pauzelor în comunicare, li se adaugă ilustrarea unor ipostaze negative: „pauze nejustificate” (T/1, T/10), pauze având ca efect „întreruperea comunicării” (T/5, T/6), sugerând „nesiguranța emițătorului, lipsa sa de coerență etc.” (T/10).

Valorile pe care pauza le ia în activitățile derulate în grădiniță/ ciclul primar analizate vin să întărească/ dubleze percepția pe care actualii și viitorii profesori pentru învățământul primar și preșcolar o au asupra utilizării pauzei în comunicare cu preșcolarii/ școlarii mici. Am identificat, astfel, în exemplele excerptate din activitățile/ lecțiile avute în vedere, următoarele funcții ale pauzei:

(a) subsumate strategiei de marcare a componentelor demersului instructiv-educativ (secvențe ale activității/ lecției; forme de organizare a activității; succesiunea formulare a unei sarcini de lucru – timp de rezolvare; asocierea oral – scris etc.):

- pentru marcarea momentului-surpriză, de captare a atenției – intrarea unui invitat în sala de grupă (G mică), pauză pentru a le capta atenția copiilor (G mijl.), „fiți atenți acum [pauză suspans]” (C2), „[pauză înainte de a începe lecția, pentru a se face liniște în clasă]” (C1);
- pentru a marca distincția între momentele activității, când copiii sunt așezați pe covor (G mică);
- pentru a da copiilor timp să rezolve o anumită sarcină de lucru, să realizeze o operație/acțiune etc.: „repede [pauză pentru a da copiilor timp să rezolve sarcina la flipchart]” (GM), „și, în față [+ pauză pentru a face copiii mișcarea indicată]” (G mijl.), „haideți [pauză, în așteptarea așezării copiilor conform indicațiilor]” (G mijl.), „Hai, Bogdane! [pauză în care copilul are timp să rezolve sarcina de lucru]” (C2), „începem cu echipa albastră [pauză]” (C3), „fiecare-n bancă, hai! [pauză pentru lucru individual]” (C4);
- pentru a alocă un interval de timp special scrierii: „5 capete [+ pauză pentru a scrie pe tablă și pe caiete]” (C4);
- pentru a câștiga timp de pregătire a materialului didactic ce va fi folosit ulterior, de către profesor, în activitate/ lecție: „Compară! [pauză în care profesorul caută materialul aferent sarcinii de lucru indicate de către copil]” (C3);

(b) asociate relației locutor – interlocutor, intenției profesorului de a stimula implicarea copiilor în actul comunicativ și construirii premiselor adaptării mesajului la feedbackul primit de la interlocutor/ interlocutori (aici, copii de vârstă preșcolară/ școlară mică):

- pentru a da timp copiilor în vederea formulării de răspunsuri la întrebări: „sunt pentru copii? [pauză]”; pauză mai lungă sau mai scurtă, în funcție de reacția copilului (CP);
 - pentru a oferi timp de reacție copiilor: „sunteți curioși ce ne-a adus cocoșul? [pauză]” (G mică), „Gata, copilași? [pauză]” (CP), „te-ajut? [pauză]” (G mică), „Cine-a fost atent? [pauză]”, „Bună dimineața, dragii mei! [pauză + înclinarea capului ca așteptare a răspunsului copiilor]” (GM);
 - pentru a primi feedback: „Da? [pauză]” (G mică), „Da? [pauză]” (GM), „Da? [pauză]” (C3), „18 și 36, da? [pauză]” (C4), „așa ai zis, nu? [pauză]” (C4), „Așa-i? [pauză]” (C1);
 - pentru a vedea efectul mesajului asupra interlocutorilor-copii: „Ia uite cine-a venit la noi! [pauză]” (GM);
 - pentru a stimula implicarea în comunicare a unui copil: „Încerci? [către un copil] [pauză] Ia să vedem! [pauză de încurajare, în așteptarea răspunsului copilului]” (C4), „Maria, hai! [pauză]” (GM), „ce observi, Margot?” (Gmică), „Spune! [către un copil + pauză]” (C1), „fii atentă! [pauză]” (GM);
 - pentru a oferi copiilor posibilitatea de a completa mesajul profesorului: „pe gard [pauză]”, „puișori de [pauză]”, „Jocul s-a numit [pauză]” (G mică), „Cu o [pauză pentru a completa copiii „poveste”] și cu un [pauză pentru a completa copiii „cântec]” (C1), „rezultatul adunării se numește sumă sau [pauză]?” (C2), „numărul din care scădem [pauză pentru a răspunde copiilor]” (C2);
- (c) subsumate strategiei discursive de optimizare a actului comunicativ:
- pentru a sublinia următorul element al mesajului: „voi spune așa: [pauză]” (CP), „în primul rând [pauză scurtă], primul nostru obiectiv [pauză scurtă pentru a atrage atenția asupra elementului care urmează în mesaj]” (C1), „facem următorul lucru [pauză]” (C1);
 - pentru a sublinia anumite componente ale mesajului: „triumphiurile mari [pauză] și mici [pauză] în cercul galben” (GM);
 - pentru a fixa o idee importantă: „Deci litera este semnul scris al unui sunet [pauză]” (C1);

□ pentru a câștiga timp de formulare a componentei ulterioare a mesajului: „ia să vedem pe vine aleg [pauză]” (GM), „Ia să te-aud [pauză pentru a-și aminti prenumele unui copil + gest indicativ], Melisa” (CP).

Sunt reperabile, de asemenea, în activitățile analizate, și o serie de disfuncții în plan comunicativ, manifestări ale anumitor blocaje în comunicare: „ca să... [pauză] ca să...” (CP), „și laaa [pauză], și în spate laaa [pauză] lucrurile de la Abilități” (C1), „aceasta este [pauză], acestea sunt coloanele rândului de la geam” (C1), „până eu [pauză], până eu [pauză] scriu pe tablă ceva” (C1) – explicabile prin emoții, oboseală, concentrare pe alte elemente din sala de clasă/ grupă, raportarea la anumiți factori perturbatori etc.

Se remarcă, atât în exemplele oferite de către actualii și viitorii profesori pentru învățământul primar și preșcolar, cât și în cele excerptate din activitățile/ lecțiile analizate, accentul pus mai ales pe pauzele propriu-zise și pe așa-numitele „pauze semnificative”, asociate intenției comunicative a locutorului și variabilelor contextului, toate subordonate în special caracteristicilor demersului educațional, în general, și alte tipului de relație profesor – copil de vârstă preșcolară/ școlară mică.

Concluzii

Paraverbalul este o componentă esențială a comunicării profesor – copil, putând influența atât pozitiv, cât și negativ relația locutor – interlocutor; printre elementele paraverbale, pauza are un rol deosebit în construirea unui act comunicativ și a unui demers instructiv-educativ înscrise în coordonatele optimului personal și interpersonal.

În acest context, lucrarea de față propune o ancorare a realității de la catedră (de la nivelul învățământului primar și preșcolar) – realitate reflectată de opiniile unor actuali și viitori profesori care predau în grădiniță/ ciclul primar și de exemple identificate într-o serie de activități/ lecții derulate în aceste medii – în problematica generală a utilizării pauzelor, cu multiplele lor valențe/ valori/ funcții, într-un act comunicativ.

Dincolo de delimitările teoretice și ilustrările din literatura de specialitate, exemplele (și contraexemplele/ disfuncțiile) analizate oferă o perspectivă particularizantă, nuanțată (de aici, și limitele lucrării de față) asupra contextelor de valorificare a pauzei în comunicarea profesor – copil, cu accent pe asocierea pauzei, pe de o parte, cu elementele strategiei didactice subsumate oricărui demers educațional și, pe de altă parte, cu anumite coordonate particulare ale strategiei discursive subordonate intenției comunicative a locutorului, ale relației locutor – interlocutor, ale adaptării permanente a mesajului la variabilele de ordin contextual ale fiecărei situații de comunicare (aici, didactică).

BIBLIOGRAPHY

- Baurain, B. (2011). Teaching, Listening, and Generative Silence. *Journal of Curriculum Theorizing*, 27(3), pp. 89-101.
- Birkenbihl, V. F. (1999). *Semnalele corpului. Cum să înțelegem limbajul corpului*. Traducere de Roxana Procopiescu. Gemma Pres.
- Bourhis, V. (2012). Situation de lecture en toute petite section: le rôle du paraverbal. *Le français aujourd'hui*, 4(179), pp. 85-97, DOI 10.3917/lfa.179.0085, <https://www.cairn.info/revue-le-francais-aujourd-hui-2012-4-page-85.htm>, consultat pe 10.09.2018.
- Casanguiu, Larisa Ileana (2010). Comunicarea afectivă în mediul educațional, în Iulian Boldea (coord.). *Comunicare, context, interdisciplinaritate. Studii și articole*. Târgu-Mureș: Editura Universității „Petru Maior”, pp. 80-86, http://www.upm.ro/cci/volCCI_I/Pages%20from%20Volum_CCI_I-11.pdf.

- Dascălu Jinga, L. (2006). Pauzele și întreruperile în conversația românească actuală. București: Editura Academiei Române.
- Ephratt, M. (2008). The functions of silence. *Journal of Pragmatics*, 40, pp. 1909-1938.
- Gal, S. (1989). Between speech and silence: The problematics of research on language and gender. *Pragmatics*, 3(1), pp. 1-38.
- Grant, B.M., Grant Hennings, D. (1977). Mișcările, gestică și mimica profesorului. O analiză a activității neverbale. Traducere de Sergiu Ștefănescu-Prodanovici. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Hennel-Brzozowska, A. (2008). La communication non-verbale et paraverbale – perspective d'un psychologue. *Synergies Pologne*, 5, pp. 21-30.
- Hobjilă, A. (2012). Comunicare, discurs, teatru. Delimitări teoretice și deschideri aplicative. Iași: Institutul European.
- Jaworski, A., Sachdev, I. (1998). Beliefs about silence in the classroom. *Language and Education*, 12(4), pp. 273-292.
- Loghin, G.D., Popescu-Neveanu, P., Neacșu, G., Marcus, S., Dimiu, M., & Moisescu, V. (1970). *Arta actorului. Manual pentru uzul studenților din anul I, Secția de artă dramatică.* București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Nuță, A. (2004). *Abilități de comunicare.* București: Editura S.P.E.R.
- Ollin, R. (2008). Silent pedagogy and rethinking classroom practice: structuring teaching through silence rather than talk. *Cambridge Journal of Education*, 38(2), pp. 265-280.
- Poyatos, F. (1983). Language and nonverbal systems in the structure of face-to-face interaction. *Language & Communication*, 3(2), pp. 129-140.
- Poyatos, F. (2002). *Nonverbal Communication across Disciplines. Volume II: Paralanguage, kinesics, silence, personal and environmental interaction.* Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Prutianu, Ș. (2004). *Antrenamentul abilităților de comunicare.* Iași: Polirom.
- Saylag, R. (2014). An Exploration on the Silence in the classroom within a Diagnostic Perspective: Whose Silence is this? *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 114, pp. 527-532.
- Stamatis, Panagiotis J. (2017). Communication Violence in Verbal Expression and Nonverbal Behavior of Preschool and Early Primary School Teachers During Teaching Process: An Observational Study. *International Journal of Criminology and Sociology*, 6, pp. 159-165.
- Stanislavski, K. S. (1951). *Munca actorului cu sine însuși. Însemnările zilnice ale unui elev.* București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Vassilopoulos, S. P., Konstantinidis, G. (2012). Teacher Use of Silence in Elementary Education. *Journal of Teaching and Learning*, 8(1), pp. 91-105.
- Zembylas, M., Michaelides, P. (2004). The sound of silence in pedagogy. *Educational Theory*, 54, pp. 193-210.
- Izvoare
- <https://www.youtube.com/watch?v=XHNsEoO9aV4> (Gmică)
- <https://www.youtube.com/watch?v=X3wDC7Gq3sI> (G mijl.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=g2uSrGn2tp8> (GM)
- https://www.youtube.com/watch?v=_bf4HBcPIkY (CP)
- <https://www.youtube.com/watch?v=x-BQIc-B2rQ> (C1)
- https://www.youtube.com/watch?v=F0hUcnb_i2c (C2)
- <https://www.youtube.com/watch?v=uSGh3GEO3eE> (C3)
- <https://www.youtube.com/watch?v=QzfJNSVMIk> (C4)